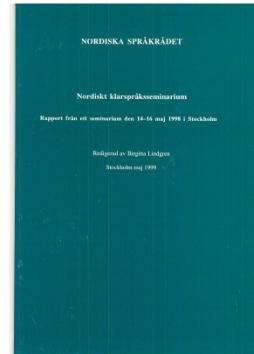

Klart språk i Norden

Titel: Klarspråksarbetet i Sverige
Forfatter: Barbro Ehrenberg-Sundin
Kilde: Klart språk i Norden, 1999, s. 7-15
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/ksn/issue/archive>

© Netværket for sprognævne i Norden

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i denne udgivelse er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Klarspråksarbetet i Sverige

Barbro Ehrenberg-Sundin

Det sjuder av aktivitet hos myndigheterna

Att det lönar sig att skriva klart och enkelt är en insikt som håller på att få fotfäste i Sveriges myndighetsvärld. Alla centrala myndigheter har nu utsett sin informationschef, chefsjurist eller annan lämplig person till att vara språkvårdsansvarig, dvs. den som ska se till att språkvården finns med som en naturlig och självklar del i myndighetens verksamhet. Även på regional och kommunal nivå är intresset för klarspråk stort.

Några myndigheter, däribland Riksskatteverket, Vägverket och Centrala studiestödsnämnden, har anställt språkkonsulter för uppgiften att utbilda skribenter, att arbeta om standardbrev, beslut, blanketter m.fl. texter och att ge råd och stöd till skribenterna. Andra har utsett "språkrör" på enheterna, som tar initiativ till utvecklingsarbete och ser till att språkfrågor diskuteras. Andra åter anlitar frilansande språkkonsulter för olika projekt. Det kan vara utbildning, textgranskning och omarbetning av centrala texter eller att författa skrivhandledningar som är direkt anpassade för myndigheten.

Språkvårdsaktiviteterna har fått ett rejält uppsving tack vare den påverkan och det stöd som kommit från Klarspråksgruppen de senaste åren. Klarspråksgruppen tillsattes av regeringen i december 1993 med uppgiften att "främja språkvård hos myndigheterna". Den har hittills anordnat ett femtontal konferenser och inspirerat till flera regionala språkvårdsdagar, den förmedlar klarspråksnyheter genom Klarspråksbulletinen och delar ut ett pris, Klarspråkskristallen, till myndigheter som nått goda resultat i sitt klarspråksarbete. På regeringens webbplats finns mer information om alla de aktiviteter som pågår för att öka kvaliteten i myndighetstexter såväl i Sverige som utomlands.¹

Att regeringen engagerar sig i klarspråk är inget nytt. Det har i mer än tjugo år funnits särskilt anställda språkexperter i Regeringskansliet, som successivt reformerat de offentliga texter som skrivs där: lagar och förordningar, regeringens förslag till riksdagen (propositioner), förvaltningsbesluten, direktiven till de statliga utredningarna och rapporterna därifrån (SOU-betänkanden). Språkvårdsarbetet ute hos myndigheterna är ett naturligt utflöde av vad som har gjorts och görs på regeringsnivå.

Detta var en översiktlig bild av det pågående klarspråksarbetet i Sverige. Men det finns mer att berätta. Låt mig börja från början.

¹ Adressen är

http://www.regeringen.se/info_rosenbad/departement/klarsprak/klarspraksgruppen.html

Språkvård med anor från Gustav Vasa

Myndighetsspråkvården i Sverige har gamla anor. Så gott som alla svenska kungar från Gustav Vasa och framåt har påbjudit myndigheterna att uttrycka sig så, att undersåtarna förstår. Vasakungen såg bl.a. till effektiviteten: han ville att fogdarna skulle använda ren svenska och inte tyska, danska eller latin – så mycket effektivare blev ju indrivningen.

Karl XI var klok nog att på 1600-talet "utse och förordna vissa lärda och förståndiga män, som skulle sätta Lagen på tydlig och brukelig Svänka". Det resulterade i 1734 års lag som fullföljer traditionen från våra mustiga och konkreta landskapslagar, avsedda att förstås av "menige man" (1).

Karl XII och hans efterföljare ställde i sina kansliordningar krav på att ämbetsmännen "beflijtar sig om en ren och tydlig Swenska, samt så mycket möjligt är undflyr fremmande ord" (2). Den första kansliordningen med detta innehåll undertecknades av Karl XII på slottet Timurtasch i Turkiet år 1713. Kungen var angelägen om att hejda det stora inflödet av franska ord som höll på att tränga ut de svenska men också att hävda svenskans ställning som ett fullvärdigt språk i Europa. Redan i en kansliordning från 1661 hade denna fråga tagits upp, där det bl.a. heter: "om Keijsaren eller andre Potentater, Princer och Stater, skrifwa till Kongl. M:t på sitt modersmähl, schall på Kongl. Maj:tz sijda (vndantagande Konungen af Frankrijke) them swaras på Swensche tunge-mählet igen"!

I början av 1900-talet kom det så order om att myndigheterna skulle "affatta sina skrifter i klara, korta meningar och således undvika invecklade satsbyggnader och onödiga upprepningar samt i öfrigt söka tillägna sig ett klart och enkelt skrifsätt" (3). De mycket långa och komplicerat byggda meningar som utvecklats i kanslispråket under 1800-talet höll på att knäcka även ämbetsmännen.

Några milstolpar de senaste 50 åren

I mitten av detta sekel deltog professor Erik Wellander i en offentlig utredning, den s.k. trycksakskommittén, som publicerade ett betänkande (en rapport) om det statliga utredningstrycket (SOU 1950:25). Där ges goda råd om hur SOU-betänkandena skulle kunna skrivas på ett mera läsvänligt sätt. Kommittén föreslår t.ex. en sovring av materialet, så att betänkandet inte tyngs av alltför mycket bakgrundsmaterial, och en disposition som innebär att läsaren får det relevanta innehållet presenterat "där det sakligt hör hemma". Där föreslås också att betänkandena förses med illustrationer och sammanfattningar.

I en bilaga till betänkandet, Kommittésvenska (SOU 1950:26), redovisar Erik Wellander sin undersökning av den svenska som används i det

offentliga trycket och ger ett "försök till riktlinjer". Avsnittet Klarhet inleds med orden:

Det första och viktigaste krav, som ställes på framställningen i ett kommittébetänkande, är att den skall vara klar. Den bör helst omedelbart, utan omläsning, kunna förstås av en läsare som är utrustad med vanliga fattningsgåvor och ej helt främmande för ämnet. Detta krav är så självfallet, att det egentligen icke skulle behöva särskilt framhållas; det är ju ingen mening med att skriva, om det skrivna icke lämpar sig för att fattas av den tilltänkte läsaren. (4)

I slutet av 1960-talet var tiden inne för att på allvar ta itu med moderniseringen av författningsspråket. Genom Språket i lagar och andra författningar deklarerade Statsrådsberedningen att författningsspråket skulle "så långt möjligt närmas till den nutida sakprosan" och närmandet till sakprosan skulle ske genom "att man även i lagstilen använder sakprosans ordformer, dess ordförråd, dess sats- och meningsbyggnad" (5).

Tanken var att om man började moderniseringen uppifrån, i lagarna, så skulle det språket bli det förebildliga för myndigheterna när de utformade sina beslut, broschyrer, blanketter och annan information till medborgarna. Ett enkelt och klart författningsspråk skulle sprida sig som ringarna på vattnet ...

Tanken var riktig. Men det tar tid att ändra invanda skrivvanor och tid för nya skrivsätt att tränga igenom. År 1976 inrättades därför en tjänst som språkexpert i statsministerns kansli, Statsrådsberedningen. Språkexperten fick till uppgift att utveckla metoder för hur reformarbetet på bästa sätt kunde genomföras.

Ett par år senare skapades också en ny utbildningslinje vid Stockholms universitet, en tvåårig språkkonsultlinje, för att säkra tillgången på lämpligt och gediget utbildade personer som myndigheterna skulle kunna anlita för att förändra och förbättra myndighetsspråket. I dag finns det ungefär 150 examinerade språkkonsulter. Det är emellertid bara en liten del av dem som ägnar sig enbart åt myndighetsspråket.

Under 1980-talet skrevs en klarspråksregel för första gången in i en lag. Det är i den sjunde paragrafen i förvaltningslagen (6) som det slås fast att "myndigheterna skall sträva efter att uttrycka sig lättbegripligt". Snart skrevs det också in en bestämmelse i verksförordningen (7) att myndighetens chef ska "se till att allmänhetens och andras kontakter med myndigheten underlättas genom en god service och tillgänglighet, genom information och genom ett klart och begripligt språk i myndigheternas skrivelser och beslut."

Påbud om klarspråk har alltså kommit uppifrån med jämna mellanrum. Också andra beslut och deklARATIONER från statsmakterna om vikten av att

myndigheterna uttrycker sig klart och enkelt har under årens lopp gett näring åt språkvårdsarbetet.

Men för att nå ett bra resultat räcker det inte med deklARATIONER och påbud – det måste också finnas konkreta mål och planer för språkvården hos myndigheterna och det måste avsättas resurser för den – den måste finnas där som en självklar och naturlig del i myndighetens verksamhet. Precis som det finns datatekniker som ska se till att datorsystemen underhålls och utvecklas måste det finnas språkutbildade personer som ser till att skribenter och texter underhålls och utvecklas så att kommunikationen fungerar.

Språkarbetet i Regeringskansliet

I Regeringskansliet har det, som jag tidigare nämnt, i mer än tjugo år pågått ett systematiskt arbete med att modernisera författningsspråket och att reformera de offentliga texter som skrivs där.

Det övergripande ansvaret för att "språket i författningar och andra beslut blir så klart och enkelt som möjligt" ligger hos rättschefen i Statsrådsberedningen och den cheftjänsteman i Justitiedepartementet som är utgivare av Svensk författningssamling. Det framgår av 26 § i Regeringskansliets instruktion (omtryck 1998:1631).

I praktiken är det de fyra språkexperter som är placerade i Justitiedepartementets granskningsenhet som driver klarspråksarbetet i Regeringskansliet. Tillsammans med juristerna i granskningsenheten granskar vi de flesta nya författningar någon vecka innan regeringen fattar beslut om texten ifråga. Vi granskar också texter på ett tidigare stadium, ger dagligen en mängd råd i språkfrågor per telefon eller e-post, skriver och reviderar handböcker och andra riktlinjer, utbildar skribenterna i departementen, deltar i kommittéer som skriver om viktiga lagar, föreläser om det offentliga klarspråksarbetet, skriver språkspalter och andra artiklar och driver på så sätt språkvårdsarbetet framåt.

Ständig modernisering av författningsspråket

En stor del av arbetet består i att modernisera författningsspråket – en ständigt pågående verksamhet. Så snart en paragraf i en författning ändras i sak ska den som regel också moderniseras språkligt. Det framgår av de riktlinjer för författningsspråket som beslutades år 1979 (7).

Det är författningsskrivarna själva som ska se till att de skriver enkelt och klart och att de följer de rekommendationer och riktlinjer som finns, men språkexperterna står alltid till deras tjänst.

Nya textmönster en viktig del av språkvårdsarbetet

Klarspråksarbetet består också i att skapa nya och ändamålsenliga förebilder och modeller för hur olika typer av texter lämpligen utformas. Det är framför allt dispositionen av innehållet och sättet att presentera det som vi språkexperter tagit itu med. Gamla, traditionella textmönster för beslutsunderlag och beslut har fått ge vika för nya och mer läsaranpassade. Det är syftet med texten och textens användning som nu får styra utformningen.

• Propositionerna

Ett tydligt exempel är reformeringen av propositionerna. Eftersom en proposition i första hand ska fungera som beslutsunderlag för riksdagen, bör regeringens förslag rimligtvis stå i fokus. Men av tradition har det varit vägen fram till förslaget som fått det största utrymmet. Det är ärendets gång som har återspeglats i texten eller det traditionella sättet att föredra ett ärende.

Tidigare var en proposition alltså upplagd som en fiktiv föredragning av det ansvariga statsrådet inför regeringskollegerna på regeringssammanträdet. Redogörelsen i de avsnitt där förslagen fanns var kronologiskt upplagd. Statsrådet redovisade först de nuvarande förhållandena och problemet, därefter vilket förslag till lösning som t.ex. en kommitté gett och vilka synpunkter remissinstanserna lämnat på förslaget. När denna bakgrund var avklarad började föredraganden "överväga" såväl kommittéförslaget som remissinstansernas synpunkter, diskutera för- och nackdelar med föreslagna lösningar för att så småningom komma fram till en "hemställan" om att regeringen skulle föreslå riksdagen att anta föredragandens förslag.

I den nya modellen valdes i stället en emfatisk disposition och ett presentationssätt som hjälper riksdagsledamöterna att snabbt finna svaren på de frågor de rimligtvis kan ha: – Vilket är förslaget? – Varför ska det genomföras? – Vilka för- och nackdelar har det? – Vilka konsekvenser får det? – Vad tycker remissinstanserna?

Den fiktiva föredragningen har nu helt övergetts och det är regeringen som skriver direkt till riksdagen. Regeringen presenterar genast sitt förslag i de olika förslagsavsnitten, anger kort hur det förhåller sig till utredningsförslag och remissinstansernas synpunkter och motiverar därefter sitt ställningstagande med de argument som är relevanta i sammanhanget. Rekommendationerna för hur propositioner skrivs finns nyligen utkomna Propositionshandboken (10).

- Rapporterna

Även betänkanden som produceras av kommittéer och särskilda utredare har vanligtvis byggts upp enligt arbetsgången. De består då av dokumentationen från utredningsarbetets olika faser, från direktiv till utredningens förslag.

Detta är ju också det gängse mönstret för tekniska och andra vetenskapliga rapporter som skrivs på t.ex. universitet och högskolor: man anger först syftet med rapporten och redovisar därefter sina utgångspunkter, den valda metoden och själva undersökningen för att slutligen redovisa resultat och sammanfatta slutsatserna.

Men man kan ställa sig frågan om detta mönster verkligen är det bästa i arbetslivets rapporter. Där ska läsaren nämligen inte i första hand *kontrollera arbetsättet*, så som är fallet för läraren/handledaren.

Vid högskolan ska en lärare bedöma om författaren/utredaren/forskaren valt rätt utgångspunkter och gjort den relevanta faktainsamlingen, använt rätt metoder och utifrån sina undersökningar dragit rätt slutsatser.

I arbetslivet ska läsaren av en rapport i första hand *ta ställning till resultatet*: han eller hon ska bedöma om förslaget löser de aktuella problemen, om de redovisade konsekvenserna är genomtänkta, om fördelarna med förslaget är så stora att det är värt att ändra nuvarande system, osv.

Med ett mottagarinriktat synsätt där syftet med texten och dess användning styr utformningen behöver man alltså bryta mot den traditionella, vetenskapliga rapportens uppläggning. Rekommendationerna för en mera resultatinkriktad uppläggning av betänkanden och andra rapporter finns i Kommittéhandboken (11), som i många stycken upprepar de goda råd som Erik Wellander gav i Trycksakskommitténs betänkande för snart 50 år sedan.

- Besluten

Även förvaltningsbesluten har fått en mer mottagaranpassad uppläggning. Regeringens beslut står nu först i beslutet och i Skälen för beslutet förklaras regeringens ställningstagande. Texten har fått rubriker för att hjälpa läsaren att orientera sig i texten och man använder direkt tilltal, du eller Ni. Tidigare var besluten disponerade enligt handläggarens arbetsgång och man talade om den sökande eller klagande i tredje person. Den nya utformningen presenteras i en handbok om handläggningen av ärenden i Regeringskansliet, den s.k. Gula boken (12), som kom ut i sin första upplaga år 1994.

Mer om språkarbetet hos myndigheterna

Det är först på senare år som klarspråksarbetet hos myndigheterna fått större tyngd. En viktig start var rapporten Visst går det att förändra myndighetsspråket (13). Den var resultatet av ett tvåårigt språkvårdsprojekt hos Statens institut för personalutveckling och skickades till alla verkschefer med en uppmaning från finansministern att satsa på språkvård. Verkschefens ansvar betonades särskilt. En viktig erfarenhet är nämligen att klarspråksarbete kräver ett starkt stöd från ledningen och att det måste bedrivas genomtänkt och kontinuerligt.

Flera myndigheter har nu skrivit in språkvården i sin verksamhetsplan och har en egen språkpolicy. Riksskatteverkets språkliga mål är att

” ... alla texter ska vara korrekta och begripliga. Nutida svensk sakprosa bör vara språklig norm. Varje text ska också skrivas och disponeras med utgångspunkt från läsarnas behov och förkunskaper.”

Verket har tre anställda språkkonsulter, som arbetar för en kontinuerlig och långsiktig språkvård inom verket och för att målet ska nås.

Olika metoder

Man kan och bör använda många skilda metoder i språkvårdsarbetet. Här följer några.

• Utbildning

Utbildning kan ske avdelningsvis. Såväl chefen som medarbetarna måste delta. Utbildningen kan också inriktas på vissa texttyper, t.ex. författningar, remissvar, rapporter eller beslut. Utgångspunkten i varje form av utbildning är de egna texterna. Tillsammans måste man identifiera problemen i dem och komma överens om nya och bättre skrivsätt.

• Arbeta om mallar

En naturlig följd av en utbildning är att man arbetar om vissa standardbrev, mallar för beslut, motiveringar etc. Ofta finns sådana texter inlagda i datorn. Revideringar måste göras kontinuerligt – såväl sakligt som språkligt. På många håll lever de gamla förebilderna kvar i årtionden! Ett bra tillfälle att arbeta om texter är när lagstiftningen ändras eller någon annan reform genomförs, t.ex. när datasystemet moderniseras.

• Utarbeta egna skrivråd

För att nå så många som möjligt har flera myndigheter gett ut skrivråd som tar upp just de problem som finns i myndighetens egna texter. Hos Länsstyrelsen i Stockholms län finns skriften *Klarspråk*, hos Patent- och registreringsverkets bolagsavdelning är det skriften *Skriv enklare* som gäller. Skriften för polisen har titeln *Konsten att skriva bra brottsanmäl-*

ningar, kronofogdemyndigheterna har fått egna *Skrivråd* och Centrala studiestödsnämnden har gett ut *Så skriver vi på CSN*.

Problemen i myndighetstexterna varierar från myndighet till myndighet och från verksamhet till verksamhet. I bolagsavdelningens *Skriv enkla* varnas t.ex. för jargongartat telegramspråk i blanketternas s.k. fritexter, som knappast är begripliga för mottagaren:

Skriv inte: Ang p 64 ovan verksamheten som är angiven för bifirma den verksamheten ingår ej i bolagets verksamhet.

Skriv t.ex. : Punkt 64 avser bifirmans verksamhet. Den verksamheten ingår inte i bolagets verksamhet.

- **Språkspalter i personaltidningen och andra debattforum**
Ett bra sätt att hålla språkfrågorna levande är att ha en stående språkspalt i personaltidningen. Det är en spalt som garanterat kommer att läsas!

- **Språkrören alltid till hands**
Patent- och registreringsverkets idé att utse "språkrör" på varje enhet har slagit väl ut. De träffas en gång i månaden och planerar och genomför gemensamma språkvårdsaktiviteter. De ser till att de själv får den fortbildning som behövs för att de ska kunna ge råd till enheten.

- **Hjälp på intranätet**
Centrala studiestödsnämnden och försäkringsbolaget SPP har utvecklat bra verktyg för skribenterna på intranätet. Där finns t.ex. skrivråd, skrivregler, ord-ordning (ord som är besvärliga för kunderna och förslag till ersättningar), språkspalter, frågor och svar.

- **Nätverk inom länen**
I några län har det bildats nätverk mellan myndigheterna. *KLIV, Klarspråk i Västernorrlands län*, är ett av dem. I KLIV ingår flera centrala verk samt regionala och kommunala myndigheter. Genom nätverket ordnas gemensamma språkvårdsdagar i länet och man utbyter erfarenheter med varandra.

Nya utmaningar för språkvården

Genom EU-medlemskapet har språkvården fått ett nytt verksamhetsfält. Behovet av en bra svensk terminologi för nya begrepp måste täckas. EU:s svenska översättare behöver råd och stöd. Svenska tjänstemän som deltar i skrivarbetet inom EU behöver få information om det svenska klarspråksarbetet så att de motiveras att försöka påverka originaltexterna

där. Den skrivtradition som finns inom EU med mångordighet och långa meningar gör som bekant översättandet både kostsamt och svårt.

I detta sammanhang är det nordiska samarbetet viktigt. Vi har i Norden en lång tradition av offentlig språkvård och en strävan att myndigheter ska skriva klart och enkelt. På kontinenten är det inte lika självklart att myndighetstexter ska kunna förstås av medborgarna. Där skrivs texterna av experter för experter. Det krävs alltså ett helt nytt synsätt inom EU, en radikal förändring av skrivtraditionen, som de nordiska länderna gemensamt kan verka för.

Källor och litteratur:

- 1) Erik Wellander: Hur bör våra myndigheters språk utvecklas – tidsenligt eller stilenligt? *Svensk Juristtidning* 1966, sidan 257. Citatet är hämtat från den kungliga stadfästelsen av 1734 års lag.
- 2) § 23 i Karl XII:s kansliordning, daterad den 26 oktober 1713 i Timurtaşch.
- 3) Kungl. Maj:ts nådiga cirkulär till samtliga förvaltande ämbetsmyndigheter i riket, angående affattandet af utlåtanden, skrivelser m.m. i ämbetsärenden: gifvet i Stockholms slott den 22 mars 1907.
- 4) Erik Wellander: *Kommittésvenska – en undersökning och ett försök till riktlinjer* (SOU 1950:26), sidan 16.
- 5) Statsrådsberedningens PM 25.1 1967: Språket i lagar och andra författningar, sidan 3.
- 6) Förvaltningslagen (1986:223).
- 7) Verksförordningen (1995:1322).
- 8) Förordning (omtryck 1998:1631) med instruktion för Regeringskansliet.
- 9) Statsrådsberedningens PM 1979:1, i ny upplaga PM 1994:4: *Några riktlinjer för författningsspråket*.
- 10) Statsrådsberedningen: *Propositionshandboken* (Ds 1997:1).
- 11) Statsrådsberedningen: *Kommittéhandboken* (Ds 1992: 99).
- 12) *Gula boken* – Handläggning av ärenden i Regeringskansliet (Ds 1998:39).
- 13) Ehrenberg-Sundin m.fl.: *Visst går det att förändra myndighets-språket*. En rapport från Språkvårdsprojektet (Ds 1993:63).